

Araştırma Makalesi • Research Article

Ef'âlu'l-Kulûbta İlgâ ve Ta'lik

Drift and Ta'lik in Ef'âlu'l-Clubs

Ferit Dinçer^{a,*}

^a Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Malatya/Türkiye
ORCID: 0000-0003-3269-4310

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Eylül 2019

Düzeltilme tarihi: 13 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 20 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Nahiv İlmi

Zanne ve Kardeşleri

Ef'âlu'l-Kulûb

İlgâ

Ta'lik.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 24 September 2019

Received in revised form 13 July 2020

Accepted 20 July 2020

Keywords:

Nahiv Science

Zanne and her siblings

Ef'âlu'l-Cottage

İlgâ

Ta'lik

ÖZ

Müslümanlar, Allah'ın (c.c.) kelâmı olan Kur'an-ı Kerîmi daha sağlıklı ve doğru bir şekilde anlamak ve istifade etmek amacıyla, nazil olduğu dönemden günümüze dek, birçok ilim dalını meydana getirmişler ve bu alanda sa'yu gayrette bulunmuşlardır. Bu ilimlerden biri de *Nahiv* ilmidir. Âlimler, kelâmdaki nahvi, yemekteki tuza benzetmişler. *Nahiv* ilmin önemli bir bölümü de *Zanne ve kardeşleri* adlı fiillerdir. Bu fiiller ile ilgili bazı çalışmaların olduğunu bilmemize rağmen, böyle bir çalışmayı ele almamızın nedeni, anılan fiillere özgü olan ilgâ ve ta'lik durumuna dikkat çekmektir. Çünkü Arap gramerinde önemli bir yere haiz olan ve Kur'an'ın birçok yerinde de kullanılan *Zanne ve kardeşleri*, detaylı bir şekilde bilmek, Kur'an-ı Kerîmi daha sağlıklı ve güzel bir şekilde anlamaya yardımcı olacaktır.

ABSTRACT

In order to understand and benefit from the Qur'an, which is the word of Allah (c.c.), in a healthier and more accurate way, Muslims have created many branches of science and made efforts in these areas. One of these sciences is undoubtedly nahiv. Because scholars compared the salt in the words to the salt in the meal. An important part of the discourse is the verbs called Zanne and her brothers. Although we know that there are some studies about Zanne and her siblings, the reason we consider such a study is to draw attention to the interest and adhesion situation that is specific to the verbs mentioned. Because knowing Zanne and her brothers, who have an important place in Arabic grammar and are used in many parts of the Qur'an, will help to understand the Qur'an, which is the main source of our religion, in a healthier and better way.

1. Giriş

Zanne ve kardeşleri iki kısımdan meydana gelmektedir. Ef'âlu'l-kulûb ve ef'âlu't-tasyir (çevrilme, döndürme fiilleri). Ef'âlu'l-kulûb tamlamasında bulunan *ef'âl* lâfzı, kırık çoğul olup tekili *fiil* şeklinde gelmektedir. *Kulûb* lâfzı ise aynı şekilde kırık çoğul olup tekili *kalp* şeklinde gelmektedir. Bu tamlamanın Türkçe karşılığı *kalbin fiilleri* şeklinde olmaktadır. Daha sonra detaylı bir şekilde üzerinde durulacak olan bu fiillere *ef'âlu'l-kulûb* isminin verilmesi, söz konusu olan fiillerin kalp (gönül) denilen nesne ile meydana gelmelerinden veya mübtedâ ile haberi

mef'ûle çevirmelerinden dolayıdır. Çünkü fiillerin tümü iki kısımdan müteşekkildir; *dövmek, sövmek, gülmek, yürüme vb.* gibi herhangi bir organla oluşan fiiller, *bilmek, hissetmek, zannetmek, tahmin etmek vb.* gibi sadece kalp ile oluşan fiiller. Dolayısıyla bu çalışmanın da konusu olan fiiller, sadece kalp ile oluşan fiiller olmaları hasebiyle böyle bir isimle isimlendirilmişlerdir. Söz konusu olan fiillere “zanne ve kardeşleri” denildiği gibi, nasih fiiller de denilmektedir. Zira bu fiiller daha önce mübtedâ ve haber olan iki ismin başına gelip, her ikisini de nasb ederek kendilerine mef'ûl yapacaklardır (Suyûtî,

* Sorumlu yazar/Corresponding author
e-posta: ycelik@omu.edu.tr

2000: 182; İbn Hişâm, 1425/2004:158; Hasan, 1974: 3; Fazlî, 1400/1980: 104; Milânî, ts.: 180).

Diğer taraftan mef'ûl alıp almaması veya kaç mef'ûl alacağı yönünden de ef'âlu'l-kulûb üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım, "فكر- تفكر- حزن- حنين" gibi fiillerdir ki bunlara lâzîmî fiil denilmekte ve herhangi bir mef'ûl bih alamamaktadırlar. İkinci kısım "أحب - خاف - كره" gibi fiillerdir ki bunlarda sadece birer mef'ûl bih alabilmektedirler. Üçüncü ve son kısım ise "ظن - أحواتها/zanne ve kardeşleri" gibi fiillerdir ki iki mef'ûl bih alacaklardır. Bu son kısımda bulunan "علم" ve "رأى" gibi fiiller "أ/ hemze" ile mute'addi oldukları zaman üç mef'ûl alabilmektedir. Örnek: "أَعْلَمْتُ زَيْدًا خَالِدًا عَالِمًا" / Halid'in âlim olduğunu, Zeyd'e bildirdim." (Zemahşerî, 1465/2004: 261; İbn Âkîl, 1980: 28; Hasan, 1974: 40; Fazlî, 1400/1980: 104; Milânî, ts.: 180).

Ef'âlu'l-kulûb arasında harf bulunmaz. Sadece fiil veya fiilin mastarı ya da fiilden türemiş bir isim olması gerekmektedir. Dolayısıyla ef'âlu'l-kulûb denilince sadece mazi sıgasındaki fiiller düşünülmemelidir. Zira bu fiillerin; muzârî, emir, mastar, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlleri de aynı ameli yapmaktadır (Hasan, 1974: 5; Fazlî, 1400/1980: 104; Milânî, ts.: 180).

2. Ef'âlu'l-Kulûbün Nahiv İlmindeki Yeri

Ef'âlu'l-kulûb, iki kısma ayrılmaktadır. Yakîne,^a delâlet eden fiiller ve şekke delâlet eden fiiller (Zemahşerî, 1465/2004: 263; Suyûtî, 2000: 184; İbn Hişâm, 1425/2004:160; İbn Âkîl, 1980: 28 ; Fazlî, 1400/1980: 104; Milânî, ts.: 180). Bu fiillerin her iki kısmı da ya mübtedâ-haberin başında gelip bunları kendilerine iki mef'ûl yapacaklar ya da "ان" harfi ve mamulünden meydana gelen müevvel mastarın başında gelirler. Bu durumda müevvel mastar iki mef'ûl yerine geçmektedir (Sibeveyhî, 1408/1988: 39-40; İbn Âkîl, 1980: 28; Hasan, 1974: 5).

2. 1. Yakîne, Delâlet Eden Fiiller.

Bu şekildeki fiiller, çok olmasına rağmen biz burada içlerinde daha meşhur olan yedi fiil üzerinde duracağız. O yedi^b fiil sırasıyla şunlardır; "علم، رأى، وجد، نرى، ألقى، جعل،" "تعلم،" şimdi bu fiiller ile ilgili örnekler vererek konuyu daha anlaşılır hale getireceğiz.

Yakîn anlamında kullanılan ve iki mef'ûl alan fiillerin başında "علم" fiili gelmektedir. Örnek: "علمت البرَّ سبيل المحبة،" "علمت البرَّ سبيل المحبة" /İyiliğin, muhabbet ile sevginin yolu olduğunu ve muhabbet ile sevginin de kuvvete vesile olduğunu anladım." Şu ayette de fiil aynı anlamda kullanılmıştır; "فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ..." (el-Mümtahine 60/10). Bu örneklerde "علم" fiili ilim anlamında kullanıldığından dolayı iki mef'ûl almıştır (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 28; Milânî, ts.: 181). Ancak aynı fiil, عرفان/*tanımak* anlamında kullanıldığında sadece bir mef'ûl

alabilmektedir. Örnek: "وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ/Ömer'i tanıdım.", "وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ/Andolsun sizden cumartesi yasağı çiğneyenleri bilirsiniz (tanırsınız)." (el-Bakara 2/65). (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 28; Milânî, ts.: 181).

İki mef'ûl alan ve yakîn ifade eden fiillerden biri de "رأى" fiilidir. Örnek: "ورأيت اليأس رائد" /Rüyamda ümitsizliğin da başarısızlık önderi olacağını anladım." Yine aşağıdaki şiirde "رأى" ilim anlamında kullanıldığından iki mef'ûl almıştır:

رأيت الله أكبر كل شيء محاولة وأكثرهم جنودا

Allah'ın bütün güçlerden daha büyük olduğunu ve askerlerinin de daha çok olduğunu anladım.

Benzer bir örnek de aşağıdaki şiirde vardır:

رأيت لسان المرء واد عقله وعنوانه فانظر بماذا تعنون

ويعجبني زئي الفتى وجماله فيسقط من عيني ساعة يلحن

Kişinin dilinin (konuşmasının), aklının elçisi ve adresi olduğunu anladım. Öyle ise bak bakalım nasıl bir adres gösterirsin.

Yine delikanlının giyimi ve güzelliği hoşuma gider. Fakat konuşmasında hata ettiği an gözümde düşer (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 29; Hasan, 1974: 6; Fazlî, 1400/1980: 105).

Aynı şekilde "رأى" ilim anlamında değil de ظن/şek anlamında kullanıldığı zaman iki mef'ûl alacaktır. Örnek: "أَبْعَدُ مِنْهُمْ يَزْوَنَةُ بَعِيدًا وَنَزَاءُ قَرِيْبًا" /Gerçekten onlar onu (ölümden sonra dirilmeyi) uzak (olmayacağını) zannediyorlar. Biz ise onu yakın (gerçekleşeceğini) biliyoruz." (el-Meâric 70/6-7). Ayette geçen "يَزْوَنَةُ" zan anlamında gelmiş ve iki mef'ûl almıştır. Birinci mef'ûl kendisine bitişik olan zamir iken ikinci mef'ûl ise "بَعِيدًا" kelimesidir. Ancak daha sonra gelen "وَنَزَاءُ" ilim anlamında kullanılmıştır. Onunda iki mef'ûlü mevcuttur. Yine "رأى" fiili rüya görmek anlamında kullanıldığında iki mef'ûl alacaktır. Şu şiirde olduğu gibi:

أبو حنش يورقني وطلق وعمار وأونة أثالا

أراهم رفقتي حتى إذا ما تجافى الليل وانخزل انخزالا

Ebü Hüneş beni uyandırır (uykumu kaçıır) hakeza Talk, Ammar, Avane Usal'ı arkadaşım olarak görüyorum ta ki, gece ilerleyince haval kırıklığına uğrarım. (İbn Âkîl, 1980: 29; Hasan, 1974: 6).

Burada şair rüyasından söz etmektedir ve "أراهم" fiiliyle rüyamda demek istemektedir. Dolayısıyla "أراهم" fiili rüya anlamında kullanılmış ve iki mef'ûl almıştır. Birinci mef'ûl, "هم" zamiri iken ikinci mef'ûl "رفقتي" kelimesidir.

Söz konusu olan "رأى" ilim ve zan anlamında değil de çiğere isabet etti veya gözle görme anlamında veyahut görüş anlamında kullanıldığında iki mef'ûl almamaktadır. İlk durumda lâzîmî olup "رأى السكين" /Bıçak çiğere saplandı." örneğinde olduğu gibi sadece fâil ile yetinirken, ikinci ve üçüncü durumda ise "رأيت رجلا كالأسد" /Aslan gibi bir adam gördüm.", "رأى الشافعي حلالاً", "رأى شافئ" nin görüşüne göre helâldir" örneklerinde olduğu gibi birer mef'ûl alabilmektedir.

^a "Yakîn" lâfzı, lügatte; durulmak, sabit olmak ve sükûnete kavuşmak anlamına gelirken, terimsel olarak ise şüpheyi izale etmek, herhangi bir şeyin doğruluğunda şüphe etmemek, vakıya uygun bilgi, sabit ve kesin inanış, kanaat, şüphe ve tereddütten sonra ulaşılan kesinlik anlamına gelir (Ferâhîdî, 2003: 413; Hasan, 1974: 3; Fazlî, 1400/1980: 104).

^b İbn Âkîl, "ألقى ve جعل" fiillerini, bu kısımdan saymamıştır. Dolayısıyla o, beş fiil şeklinde ele almıştır (İbn Âkîl, 1980: 28).

İki mefûl alan ve yakîn ifade eden fiillerden biri de “وَجَدَ” fiilidir. Örnek: “وجدت ضعاف الأمم نهبا لأقويائها ووجدت العلم أعظم” Milletin güçsüzlerinin, güçlü olanın sömürgesi olduğunu ve güçlü olmanın en etkin nedeninin ilim olduğunu anladım.” Şu ayetler de söz konusu mesele için birer örnek teşkil etmektedir; “إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا”/Onu sabırlı biliriz.” (Sad 38/44), “تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا”/Onun (önceden neyi gönderirseniz) Allah katında daha hayırlı ve sevap olarak daha büyük olduğunu bilirsiniz.” (el-Müzzemmil 73/20), “وَوَجِدَكَ ضَالًّا فَهَدَى”/Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?” (Duha 93/7). Ancak söz konusu olan fiil, ilim anlamında değil de “bulmak, kızmak veya mahzun olmak, üzülme anlamında kullanıldığında iki mefûl almamaktadır. Örnek: “وجدت الضالة”/yitiği buldum”, “وجدت على بكر”/Bekir’e kızdım”, “وجدت لسليمان”/Süleyman’a üzüldüm.” (Suyûtî, 2000: 183; İbn Hişâm, 1425/2004:160; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6; Fazlî, 1400/1980: 104; Milânî, ts.: 180).

İki mefûl alan ve yakîn ifade eden fiillerden biri de “نَرَى” fiilidir. Örnek: “دريت السخاوة محمودة ودريت البخل مذمومة”/Cömertliğin övülen bir şey olduğunu ve cimrilüğün de yerilen (zemmedilen) bir şey olduğunu öğrendim.” Başka bir örnek de şu şiirde görmek mümkündür:

دُرَيْتُ الْوَفَى الْعَهْدَ يَا عَزْرُو فَاعْتَبِطُ
فَإِنَّ اغْتِبَاطًا بِالْوَفَاءِ لَحْمِيدُ

Ey Urve! Sen ahde vefa gösteren biri olarak biliniyorsun. Öyleyse bununla gıpta et. Zira vefa ile gıpta etmek, övülecek bir şeydir (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6).

Burada “نَرَى” fiilinin birinci mefûlü, nâib-i fâil olan (fâil yerine geçen) “ت/ت” zamiri iken ikinci mefûlü ise “الْوَفَى” kelimesidir. (Suyûtî, 2000: 183; İbn Hişâm, 1425/2004:160; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6; Fazlî, 1400/1980: 104).

İki mefûl alan ve yakîn ifade eden fiillerden biri de “أَفْقَى” fiilidir. Örnek: “أفقت الشدائد ثاقلة للنفوس، وأفقت احتمالها سهلا على كبار العزائم”/Şiddetin, zorluğun, nefislere ağır geleceğini anladım ve büyük azim sahiplerinin buna tahammül edebileceklerini de anladım.” (Suyûtî, 2000: 183; İbn Hişâm, 1425/2004:160; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6; Fazlî, 1400/1980: 104).

İki mefûl alan ve yakîn ifade eden fiillerden biri de “جَعَلَ” fiilidir. Örnek: “جعلت الإله واحداً لاشك فيه”/Allah’ın bir tek olduğuna inandım (anladım). Bundan şüphe yoktur.” Burada “جَعَلَ” fiili ilim anlamında kullanıldığından iki mefûl almıştır. Birincisi “الإله” kelimesi iken ikinci de “واحداً” kelimesidir. “جَعَلَ” fiili اِعْتَقَدَ/inanmak (sanmak) anlamında kullanıldığında da iki mefûl almaktadır. Bunun örneğini şu ayette görebiliriz; “وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ”/Rahmanın kullarından olan melekelerin dışı olduğunu (a) sandılar (inandılar).” (ez-Zuhruf 43/19). Ancak “جَعَلَ” anlamında kullanılan “جَعَلَ” fiili bir mefûl ile iktifa etmektedir. Şu ayette buna örnektir; “والله، جعل لكم من أنفسكم أزواجاً”/Allah, size kendi cinsinizden eşler yarattı.” (en-Nahl 16/72). “جَعَلَ” fiili yaratma anlamında kullanıldığından sadece bir mefûl almıştır (Suyûtî, 2000: 183; İbn Hişâm, 1425/2004:160; Hasan, 1974: 6).

İki mefûl alan ve yakîn ifade eden fiillerden biri de “تَعَلَّمَ” fiilidir. Örnek: “تعلّم أن تتجج الشركة . وتعلم أن تتجج الشركة بالإخلاص/Vatanın bir şirket olduğunu bil ve o şirketin başarıya ulaşması da ihlas ve samimiyetle olacağını anla.” Burada müevvel mastar olan altı çizilen تَجَجِ cümleler iki mefûl yerine gelmiştir. Söz konusu olan fiilin, iki sarıh mefûl almasının örneğini, şu şiirde mevcuttur:

تعلّم شفاء النفس قهر عدوها
فبالغ بلطف في التحيل والمكر

Bil ki! Nefsin şifası (rahat etmesi), düşmanın kahroluşudur.

Öyle ise yumuşaklıkla tuzak ve hilelere başvuru ve mübalağa et. (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6).

Şiirde gelen “تَعَلَّمَ” fiili “إِعْلَمَ” anlamında olup iki mefûl almıştır. Birinci Mefûl “شفاء النفس” kelimesi iken ikinci mefûl ise “قهر عدوها” kelimesidir.

2. 2. Şekke Delâlet Eden Fiiller.

Şekke delalet eden fiillerin çok olmasına karşın burada daha fazla kullanılan sekiz fiil üzerinde duracağız. Söz konusu olan fiiller şunlardır: “خَالَ، حَسِبَ، رَعِمَ، عَدَّ، حَجَا،” (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6) şimdi bu fiiller ile ilgili örnekler vererek konuyu daha anlaşılır hale getireceğiz.

“ظَنَّ” fiili, hesap etmek, sanmak ve saymak anlamında kullanıldığında iki mefûl almaktadır. Örnek: “ظنَّ الطيار وظنَّ البيوت الكبيرة أرواحاً، وظنَّ النهر قناة،”/Uçaktaki kişi, nehirleri küçük kanal ve büyük binaları da kulübe sandı (tahmin etti).” (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 31; Hasan, 1974: 6). Başka bir örnek de şu ayette mevcuttur; “إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ يَنْجُو مِنْ رَبِّهِ لِأَنَّ يَخُورُ”/Çünkü o Rabbine asla dönmeyeceğini zannetti.” (el-İnşikâk 84/14). Yine “ظَنَّ” fiili, ilim anlamında kullanıldığında da iki mefûl alabilmektedir; “وظنوا أن لا ملجأ”/Allah’tan kurtuluşun ancak Allah’a sığınmakla olduğunu bilirler.” (et-Tevbe 9/118). Ayette gelen “ظَنَّ” fiili, ilim anlamında kullanılmıştır. “أَنَّ” ve müevvel mastar iki mefûl yerine geçmiştir. Ancak söz konusu olan “ظَنَّ” fiili, sanmak veya ilim anlamında değil de töhmet (şüphe) için kullanıldığında iki mefûl alamamaktadır; “وَمَا هُوَ عَلَىٰ بَطْنِيْنَ/الغَيْبِ/ Peygamber, görülmeyenler hakkında söylediklerinden ötürü töhmet altında tutulamaz.” (et-Tekvir 81/24). (Suyûtî, 2000: 183-184; İbn Hişâm, 1425/2004:160; Hasan, 1974: 7).

“خَالَ” şek fiillerin ikincisi olup o da iki mefûl almaktadır. Örnek: “خال المسافر الطيارة أنفع له، وهو يخال الركوب فيها”/ Yolcu, uçağın kendisine daha yararlı olacağını tahmin

° Burada gelen ve ef’âlu’l-kulûbtan olan “تَعَلَّمَ” fiili, bazı nahivcilere göre camid bir fiil olup “إِعْلَمَ” anlamındadır. “وتعلم أن تتجج الشركة . وتعلم أن تتجج الشركة بالإخلاص/Vatanın bir şirket olduğunu bil ve o şirketin başarıya ulaşması ihlas ve samimiyetle mümkündür” örneğinde olduğu gibi genellikle şeddli veya muhafef “أَنَّ” sebebiyle müevvel olan mastar üzerinde gelmektedir. Bazı nahivcilere göre ise mutasarıf bir fiil olup diğer fiillerin hükmüne tabidir. Ancak meşhur olan ilk nahivcilerin bildirmiş olduğu görüştür. Nitekim Allah resulü (s.a.v.) Deccal’dan söz ederken kullanmış olduğu “تعلّموا أن ربكم ليس بأعور”/Biliniz ki, Rabbiniz tek gözlü değildir.” ifadeler de ilk görüşü destekler gibidir (Suyûtî, 2000: 185; 5 Hasan, 1974: 6).

etti ve uçakla yolculuğun zevkli olacağını sanıyor.” (Hasan, 1974: 7). Başka bir örnek de şu şiirde görmek mümkündür:

ضعيف التكاية أعدائه

يخال الفرار يراخي الأجل

Düşmanlarına zarar vermede güçsüzdür.

Kaçmanın eceli geciktireceğini zanneder (Suyûtî, 2000: 183).

Burada “يخال” fiili zan anlamında olup “الفرار” kelimesini birinci “يراضي الأجل” cümlesini de ikinci mef’ûl olarak almıştır. Aynı şekilde “خال” fiili “علم” anlamında kullanıldığında iki mef’ûl almaktadır:

دعائي الغواني عميّن وجلّنتي

ليّ إسمم فلا أدعى به وهو أوّل

Şarkıcı kadınlar, beni ‘amca!’ diye çağırdılar. Oysa ben bilirim ki bir ismim var ve o ilk ismim olmasına rağmen onunla çağırılmıyorum (Suyûtî, 2000: 183; İbn Âkîl, 1980: 33; Hasan, 1974: 7).

Şiirde geçen “خال” fiili ilim anlamında kullanılmış ve iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl mütekelim için gelen “ي” zamiri iken ikinci mef’ûl ise “ليّ إسمم” cümlesidir.

“حسب” şek (inanmak anlamını taşır) fiillerin üçüncüsü olup o da iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “أحسب السهر الطويل” “أحسب الإرهاق سبيل المرض” “Uzun süre uykusuz kalmak yorgunluk ve yorgunluk da hastalık nedeni olduğunu zannediyorum (inaniyorum).” (İbn Âkîl, 1980: 34; Hasan, 1974: 7; Fazlî, 1400/1980: 104). Burada “حسب” fiili zan anlamında kullanılmış olup iki mef’ûl almıştır. mef’ûller şunlardır; “السهر الطويل إرهاقاً، الإرهاق سبيل المرض”. Başka bir örnek de şu ayette gelmiştir; “ويحسبون أنهم على شيء”/Bir şey üzerinde olduklarına(i) inanırlar (sanırlar).” (el-Mücadele 58/18). Yine bir örnek de şu şiirde görmek mümkündür:

لاتحسبن الموت موت البلى وإنما الموت سؤال الرجال

كلاهما موت ولكنّ ذا أقطع من ذلك لذل السؤال

Yok edici ölümü, ölüm sanma, gerçek ölüm adamın dilenmesidir (avuç açmasıdır). Her ne kadar ikisi de ölüm ise, ikinci ölüm olan dilenme, zilletinden dolayı daha korkunçtur (İbn Âkîl, 1980: 34; Hasan, 1974: 7; Fazlî, 1400/1980: 104).

Burada da “حسب” fiili zan anlamına gelmekte olup iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl “الموت” kelimesi olurken ikinci mef’ûl “موت البلى” kelimesidir. Aynı zamanda söz konusu olan “حسب” fiili “علم/ilim” anlamında kullanıldığında yine iki mef’ûl alacaktır:

حسبنت النقي والجود خير تجارة

رباخاً إذا ما المرء أصنح ثاقلاً

Kişi (ölüp de cesedi) ağır bir hale geldiği zaman, en kârlı ticaretin, takva ve cömertliğin olduğunu anladım (Suyûtî, 2000: 184; Milânî, ts.: 180-181; Ğalâyînî, 1994: 263).

Şiirde fiil, “ilim” anlamına geldiğinden iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl “النقي والجود” kelimeleri iken ikinci mef’ûl ise “خير تجارة” kelimesidir.

“زعم” şek fiillerin dördüncüsü olup o da iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “وزعمت الملاينة مرغوبة في موطن، وزعمت

التشدد مرغوباً في أخرى/Bazı yerlerde yumuşak davranmak gerekeceğini zannediyorum ve bazı yerde de sertliğin gerekeceğini zannediyorum.” (İbn Âkîl, 1980: 34; Hasan, 1974: 7),

فان تزعمني كنت أجهل فيكم

فاني شريت الحلم بذك بالجهل

Şayet aranızdaki en sinirli, kızgın kişi olduğumu zannediyorsan, senden sonra kızgınlığı verip Hilmi (yumuşaklığı) satın aldım (Suyûtî, 2000: 184; İbn Âkîl, 1980: 35).

“زعم” fiili, genel olarak şek anlamında kullanılmasına rağmen bazen şek dışındaki anlamlarda da kullanılmaktadır. Meselâ “إعتقاد/inanmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda da iki mef’ûl almaktadır; “Kâfir kimseler, tekrar dirilmeyeceklerini (e) sandılar (inandılar). De ki evet Allah’a yemin ederim! Kesinlikle diriltileceksiniz.” (et-Teğâbun 64/7). “زعم” fiili, “إعتقاد” anlamında kullanıldığı zaman, genellikle “ان” ve ondan sonra gelen öğelerden meydana gelen müevvel mastar başında gelir ve bu müevvel mastar onun iki mef’ûlü yerine geçmektedir. Hem yukarıdaki örneklerde hem de şiirde “زعم” fiili “ظن” ve “إعتقاد” anlamında kullanıldığından dolayı iki mef’ûl almıştır. Ancak aynı fiil olan “زعم” kefil olmak ve reis, yönetici olmak anlamında kullanıldığında, ya harf-i cer vasıtasıyla ya da harf-i cer olmadan sadece bir mef’ûl almaktadır. “زعمت على القوم”/insanlara yönetici oldum”, “زعمت لأحمد”/Ahmed’e kefil oldum.” örneklerinde geldiği gibi, söz konusu olan fiil, şişman ve zayıf olmak anlamında da kullanılmaktadır ve bu anlamlarda kullanıldığı zaman lâzimi bir fiil olup bir adet bile mef’ûlü bih almamaktadır. “زعم فلان”/falan kişi zayıf oldu (şişman oldu.)” örneğinde olduğu gibi (Müberred, 1078: 193; Suyûtî, 2000: 184; İbn Âkîl, 1980: 35; Hasan, 1974: 7).

“عدّ” şek fiillerin beşincisi olup o da iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “عدت الثعلب ذئباً”/Tilkiyi kurt sandım.” Burada fiil, şek anlamında kullanılmış ve iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl “الثعلب” kelimesi iken ikinci mef’ûl ise “ذئباً” kelimesidir. Aynı şekilde şu şiirde de “عدّ” fiili iki mef’ûl almıştır:

فلا تغد المولى شريكك في الغنى

ولكنما المولى شريكك في الغد

Zenginlikte sana arkadaş olan kimseyi dost bilme; ancak yokluk ve darlıkta sana dost ve destek olanı dost bil(Suyûtî, 2000: 184; İbn Âkîl, 1980: 35; Hasan, 1974: 8).

Ancak aynı fiil, saymak anlamında kullanıldığında iki mef’ûl değil bir mef’ûl almaktadır; “عدت الأغنام”/koyunları saydım.” (Hasan, 1974: 8).

“حجّ” şek (inanmak/sanmak) fiillerin altıncısı olup o da iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “حجى الحاج وفقه العرفة سنة”/Hacı, Arafat vakfesini sünnet zannetti.”, “حجى الصبي قطعة القوطاس”/Çocuk, kâğıt parçasını para sandı.” Bu örneklerde

^d Bilindiği üzere “جهل” kelimesi, cehalet, bilmemek gibi anlamlarına gelmektedir (Ferâhîdî, 2003: 270; İbn Fâris, 1399/1979:489; İbn Sîde, 1388/1968:119; Zebîdî, 1413/1993: 255). Ancak şiirde hakiki anlamın dışında kullanılıp, sinirleme, kızgın olma ve küfür edici olma gibi anlamlarda kullanılmıştır (Suyûtî, 2000: 184).

“حَبَّ” fiili, “إِعْتَقَدَ” anlamında kullanılmış ve iki mef’ûl almıştır. (Hasan, 1974: 8).

Başka bir örnek de şu şiirde gelmiştir:

فَدُكُنْتُ أَحْبُو أَبَا عَمْرٍو أَخَا ثِقَّةٍ

حَتَّى أَلَمْتُ بِنَا يَوْمًا مُلِمَاتٍ

Başımıza bir gün musibetler gelinceye kadar,

Ebu Âmr’in güvenilir bir kardeş olduğuna inanırdım (Suyûtî, 2000: 184; İbn Âkîl, 1980: 38; Hasan, 1974: 8).

Şiirde “إِعْتَقَدَ” anlamında kullanıldığından dolayı iki mef’ûl almıştır. Ancak söz konusu olan fiil, “*delil ile galip gelme, kastetme, ikamet etme ve cimri olma*” gibi anlamlara da gelmektedir. Fakat bu durumlarda iki mef’ûl almamaktadır (Suyûtî, 2000: 184).

“هَبَّ” şek fiillerin yedinci olup o da iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “هَبَّ مَالِكٌ سِلَاحًا فِي يَدِكَ فَلَا تَعْتَمِدْ عَلَيْهِ وَحَدَّهَ”/Servetini elinde olan bir silah san (zannet). Öyle ise sadece ona dayanma.” Burada “هَبَّ” fiili “ظَنَّ” anlamına gelip iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl “مَالِكٌ” kelimesi iken ikinci mef’ûl ise “سِلَاحًا” kelimesidir (İbn Âkîl, 1980: 34; Hasan, 1974: 8). Başka bir örnek de şu şiirde vardır:

فَقُلْتُ أَجْرَنِي أَبَا خَالِدٍ وَإِلَّا فَهَيْبَنِي أَمْرًا هَالِكًا

Dedim ki, ey Ebu Halit beni koru. Aksî halde beni helak olan biri say (zannet) (İbn Âkîl, 1980: 34; Hasan, 1974: 8).

Şiirde gelen “هَبَّ” fiili yine iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl mütekellim için gelen “ي” zamiri iken ikinci mef’ûl ise “أَمْرًا” kelimesidir. Şek (ظَنَّ) anlamında kullanılan “هَبَّ” fiili camid bir fiildir. Yani sadece emir sığası bulunmaktadır. Mazi, muzârî, ism-i fâil, ism-i mef’ûl vb. sıgaları bulunmamaktadır.

“جَعَلَ” şek (sanmak/inanmak) fiillerin yedincisi olup, iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “جَعَلَ الصَّيَادُ السَّمَكَةَ الْكَبِيرَةَ” “جَعَلَ الْعَاطِشُ”/Balıkçı, büyük balığı balına zannetti.” “جَعَلَ السَّرَابَ مَاءً”/Susayan kişi, serabı su zannetti.” Her iki örnekte de “جَعَلَ” fiili şek anlamında kullanılmış ve iki mef’ûl almıştır. Başka bir örnek de şu ayette geçmiştir; “وَجَعَلُوا” وَاذْكُرُوا رَحْمَةَ اللَّهِ إِذْ قَالَ لِرَبِّهِمْ اذْكُرُوا كَيْفَ جَعَلْنَا لَكُمُ الْمَاءَ حَيْوَاتٍ وَجَعَلْنَا لَكُمُ الْمَاءَ حَيْوَاتٍ وَجَعَلْنَا لَكُمُ الْمَاءَ حَيْوَاتٍ وَجَعَلْنَا لَكُمُ الْمَاءَ حَيْوَاتٍ” (ez-Zuhruf 43/19). (Suyûtî, 2000: 184; İbn Âkîl, 1980: 34; Hasan, 1974: 8).

2. 3. Ef’âlu’l-Kulûbün Mef’ûllerinin Hazfî

Bazı yerlerde söz konusu olan fiillerin bir veya her iki mef’ûlü de hafz edilebilmektedir. Ancak bu hafzın mutlak olmayıp, mef’ûllerin hafzına bir delil veya karine (belirti) bulunduğu zaman meydana gelmektedir. Bazı dilciler ise mef’ûllerin hafzına delil veya karine olmasa dahi, bir fayda sağladığı zaman cevaz vermişler ve şu örneği zikretmişler: “مَنْ يَسْمَعُ بِخَلٍّ مِنْ كَيْفِ شَيْءٍ يَشْتَرِيهِ زَانِدًا”/Kim bir şey işitirse zanneder.” Burada her iki mef’ûl de hafzedilmiştir. Cümlelerin takdiri şu şekilde “مَنْ يَسْمَعُ بِخَلٍّ مِنْ كَيْفِ شَيْءٍ يَشْتَرِيهِ زَانِدًا” olmakta olup, anlamı da “Her kim bir şey işitirse işittiği şeyin doğruluğunu zanneder.” şeklinde olmaktadır. Buradaki fayda ise kelâmı ihtisarı (icazın) meydana gelmiş olmasıdır diye tahmin ediyoruz.

Aşağıda zikredilen ayet ve şiirde ise karine olduğundan dolayı mef’ûl hafzedilmiştir: “أَيْنَ شَرِكَايَ الَّذِينَ كُنْتُمْ

تَرْتَعْمُونَ/Ortaklarım olduğunı sandığımız kimseler nerede!” (el-Kasâs 28/74),

وَلَقَدْ نَزَّلْتُ فَلَاتُظْنِي غَيْرَهُ

مَنِّي بِمَنْزِلَةِ الْمُحِبِّ الْمُكْرَمِ

Sen yanımda kerim (değerli) bir sevgili konumundasın.

Bu sevginin senden başkasında hâsıl olacağını sanma (Suyûtî, 2000: 191-192; İbn Âkîl, 1980: 55-56).

Ayetin takdiri “تَرْتَعْمُونَهُمْ شَرِكَايَ” şeklinde iken şiirin ise “فَلَاتُظْنِي غَيْرَهُ وَاقِعًا” şeklindedir. Fakat “أُظُنُّ” örneğinde olduğu gibi bir delil, karine veya faydanın olmadığı durumlarda hafz caiz görülmemiştir. Çünkü ele alınan örnekte neyin zannedildiğine dair bir delil, emare, karine olmadığı gibi bir fayda da bulunmamaktadır. Diğer taraftan insanoğlunun hayatında zan ve tahmin edilecek o kadar şey vardır ki burada hangisi de olduğunı kimse bilemez

3. Ef’âlu’t-Tasyirin Nahiv İlmindeki Yeri

Ef’âlu’t-tasyirden kasıt, bir halden başka bir hale çevrilmeye delalet eden fiillerdir. Yukarıda da geçtiği gibi ef’âlu’l-kulûb, mübedâ-haberin başında geldikleri gibi müevvel masdarın başında da geliyorlar. Ancak ef’âlu’t-tasyir denilen bu fiiller sadece mübedâ-haberin başında geliyorlar. Müevvel mastarın başında gelmiyorlar. Bu kısımdan olan fiillerin çok olmasına karşın burada daha fazla kullanılan yedi fiil üzerinde duracağız. Söz konusu olan fiiller şunlardır: “صَيَّرَ، جَعَلَ، اتَّخَذَ، تَخَدَّ، تَرَكَ، رَدَّ، وَهَبَ” (Suyûtî, 2000: 191-192; İbn Âkîl, 1980: 34). Şimdi bu fiiller ile ilgili örnekler vererek konuyu daha anlaşılır hale getireceğiz.

“صَيَّرَ” fiili tahvil anlamında kullanılan fiillerin ilki olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “صَيَّرَ الصَّانِعُ الذَّهَبَ سَبِيكَةً، وَصَيَّرَ” صَيَّرَ السَّيِّبَةَ سَوَارًا”/Kuyumcu, altını külçeye çevirdi ve külçeyi de bileziğe çevirdi.” Burada bulunan “صَيَّرَ” fiili, çevrilme anlamında kullanılmış olup, iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl “الذَّهَبَ” kelimesi iken ikinci mef’ûl ise “سَبِيكَةً” kelimesidir (Hasan, 1974: 8). Ancak aynı fiil, “نَقَلَ” anlamında kullanıldığı zaman iki değil bir mef’ûl alacaktır; “صَيَّرْتُ السَّائِحَ إِلَى دَارِ الْأَثَارِ”/Turisti, tarihi eser evine götürdüm (naklettim).” (İbn Âkîl, 1980: 40; Hasan, 1974: 8).

“جَعَلَ” fiili tahvil anlamında kullanılan fiillerin ikincisi olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “جَعَلَ الْغَائِلُ الْفَطْنَ خُيُوطًا،” “وَجَعَلَ الْحَائِكُ الْخَيْوُطَ نَسِيْجًا” ve dokumacıya ipi dokumaya (halıya) çevirdi.” Burada “جَعَلَ” fiili çevrilme anlamında kullanılmış ve iki mef’ûl almıştır. Başka bir örnek de şu şiirde mevcuttur:

أَجْعَلُ شِعَارَكَ رَحْمَةً وَمَوَدَّةً

إِنَّ الْقُلُوبَ مَعَ الْمَوَدَّةِ تُكْسَبُ

Sen şiarını (parolanı) sevgi ve rahmete çevir.

° “صَيَّرَ” fiilinin aslı daha önce “صارَ” şeklinde idi ve ef’âlu’n-nakise denilen “كانَ” nin kardeşlerinde idi. Örneğin; “صارَ الخشبُ بابًا”/Ağaç, kapı oldu.” Ancak bir harf (aynu’l-fiil) eklenince “كانَ” nin kardeşliğinden çıkıp, tahvil fiili olarak kullanılmaya başlanılmış oldu. Örneğin; “صَيَّرَ” fiili olarak kullanılmaya başlanılmış oldu. Örneğin; “صَيَّرَ الجوهري النرَ فصوصًا”/Mücevherci, inciyi yüzük taşına çevirdi.” (Hasan, 1974: 8).

Zira kalpler sevgi ile kazanılır (Suyûtî, 2000: 186; İbn Âkîl, 1980: 40; Hasan, 1974: 9).

Benzer örnekleri şu ayetlerde de görmekteyiz; “فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّقْتُولًا/Onu darmadağın edilmiş toz haline çevirdik.” (Furkan 25/23), “هُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خُلْفَةً لِمَن أَرَادَ أَن يَتَذَكَّرَ” (O Allah'tır ki, hatırlamak veya şükür etmek isteyen kimseler için gece ve gündüzü art arda çevirmiştir.” (Furkan 25/62).

“أَتَّخَذَ” fiili tahvîl anlamında kullanılan fiillerin üçüncüsü olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “أَتَّخَذَ الْمُهَنْدِسُونَ الْحَدِيدَ” و/المهندسون باخرة واتخذ المسافرون البخرة فندقاً Muhendisler, demir ve ahşabı gemiye çevirdiler ve yolcular da vapuru otele çevirdiler.” Burada “أَتَّخَذَ” fiili çevrilme anlamında kullanıldığından iki Mef’ûl almıştır (Suyûtî, 2000: 186; Hasan, 1974: 9). Başka bir örnekte aşağıdaki ayette görmekteyiz; “وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا” Allah, İbrâhîm’i dost endindi.” (en-Nisâ 4/125). (Suyûtî, 2000: 186).

“تَخَذَ” fiili tahvîl anlamında kullanılan fiillerin dördüncüsü olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “تَخَذَتِ الْحَرَارَةُ التَّلْجَ مَاءً” و/وتخذت الماء بخارا Sıcaklık; karı suya, suyu da buhara çevirdi.” Buradaki “تَخَذَ” fiili çevrilme anlamında kullanılmış ve iki adet mef’ûl almıştır. Başka bir örnek de şu ayette gelmiştir; “هِيَ لَتَجِدَنَّ عَلَيْهِ أَجْرًا” Hiç değilse, yaptığın bu iş için ücret alabilirsin.” (İbn Hâcib, 2008: 214; Suyûtî, 2000: 186; İbn Âkîl, 1980: 41; Enbârî, 1418/1997: 201; Hasan, 1974: 9).

“تَرَكَ” fiili tahvîl anlamında kullanılan fiillerin beşincisi olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “تَرَكَ الْمَوْجُ الصَّخْرَ حَصَىً” و/وتركت الشمس الحصى رمالاً Dalga, kayaları ufak taşlara çevirdi ve güneş de ufak taşları kuma çevirdi.” Bu örnekte “تَرَكَ” fiili çevrilme anlamında kullanıldığı için iki mef’ûl almıştır (Hasan, 1974: 9). Buna benzer bir örnek de aşağıdaki şiirde gelmiştir:

وَرَبِّتُهُ حَتَّى إِذَا مَا تَرَكَتُهُ أَخَا الْقَوْمِ وَاسْتَعْنَى عَنِ الْمَسْحِ شَارِبُهُ

Toplumdan biri oluncaya kadar ve sümüşünü silmeye ihtiyaç duymayana kadar ona bakıp terbiye ettim (Suyûtî, 2000: 186; İbn Âkîl, 1980: 41).

Şiirde gelen “تَرَكَ” fiili çevrilme anlamında kullanılmış ve birincisi muttasıl olan “ه” zamiri ikincisi “أَخَا الْقَوْمِ” kelimesi olmak üzere iki mef’ûl almıştır.

“رَدَّ” fiili tahvîl anlamında kullanılan fiillerin beşincisi olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “رَدَّ الْأَمَلُ الْوَجْهَ الشَّاجِبَةَ” و/ردّ الأمّل الوجوه الشاجبة’ Ümit, solgun yüzleri parlaklığa ve mutsuz kişileri de mutlu kişilere çevirmiştir.” Aşağıdaki ayette de bunun bir örneği mevcuttur; “وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَّارًا حَسَنًا” (Ehl-i kitaptan birçoğu kıskançlıktan dolayı, sizi imanınızdan sonra küfre döndürmeyi isterler.” (el-Bakara 2/109). Ayette “رَدَّ” fiilinin muzârî kalıbı gelmiş ve iki mef’ûl almıştır. Birinci mef’ûl muttasıl olan “كُمْ” zamiri iken ikinci mef’ûl ise ayetin sonuna doğru gelen “كَفَّارًا” kelimesidir (Suyûtî, 2000: 186; İbn Âkîl, 1980: 41).

“وَهَبَ” fiili tahvîl anlamında kullanılan fiillerin yedincisi olup iki mef’ûl almaktadır. Örnek: “وَهَبَتِ الْآلَاتُ الْحَدِيثَةَ السَّنَابِلَ” و/وهبت الآلات الحديثة السنايل ووهبت الحبّ دقيقاً، ووهبت النقيق عجباً Teknoloji, sümbülleri taneye, taneleri una ve unu da hamura çevirmiştir.” Yukarıda üç örnek geçmiş ve her üçünde de “وَهَبَ” fiili çevrilme anlamında kullanılmış olup iki mef’ûl almıştır. “صَيَّرَ” anlamında kullanılan “وَهَبَ” fiili her zaman mazi

şeklinde gelmektedir. Yani tasyir ve tahvil anlamında kullanılan fiil camid bir fiildir şu örnekte olduğu gibi; “أَنِصِبِ بِفِعْلِ الْقَلْبِ جُزْأَيَّ ابْتِدَاءً أَعْنَى رَأَى- خَالَ- عَلِمْتُ- وَجَدَا” و/وهبني الله فداء الحق، أى صَيَّرَنِي” Yani Allah, beni hak için fedaya çevirsin şeklinde olmaktadır (Suyûtî, 2000: 186; İbn Âkîl, 1980: 40; Hasan, 1974: 9).

Yukarıda geçen fiillerin bir özeti mahiyetinde olacak şekilde İbn Mâlik “Elfiye” sinde şöyle demektedir: (Suyûtî, 2000: 182-185).

أَنِصِبِ بِفِعْلِ الْقَلْبِ جُزْأَيَّ ابْتِدَاءً أَعْنَى رَأَى- خَالَ- عَلِمْتُ- وَجَدَا
ظَنَّ- حَسِبْتُ- وَرَعِمْتُ- مَعَ عَدَّ- حَجَا- ذَرَى- وَجَعَلَ- اللُّذَّ كَاغْتَفَدَ
وَهَبَ- تَعَلَّمَ- وَالتَّى كَصَيَّرَا أَيْضًا- بِهَا أَنْصَبَ مُبْتَدَأً وَخَبِرَا

Söz konusu olan “ظَنَّ” ve kardeşlerini bir arada görmek için tablo şeklinde vermek mümkündür:

“ظَنَّ وَأَخْوَالَهَا”

“أَفْعَالُ الْقُلُوبِ”/Kalp Fiilleri		“أَفْعَالُ التَّحْوِيلِ”/Tahvil Fiilleri	
أَفْعَالُ الْيَقِينِ	سَعَكْ	أَفْعَالُ الشُّكِّ	فِعْلِي
“Yakîn Fiilleri”		“Şek Fiilleri”	
1- عِلِمَ	1- ظَنَّ	1- صَيَّرَ	1- ظَنَّ
2- رَأَى	2- خَالَ	2- جَعَلَ	2- جَعَلَ
3- وَجَدَا	3- حَسِبَ	3- أَتَّخَذَ	3- أَتَّخَذَ
4- ذَرَى	4- رَعِمَ	4- تَخَذَ	4- تَخَذَ
5- أَلْفَى	5- عَدَّ	5- تَرَكَ	5- تَرَكَ
6- جَعَلَ	6- حَجَا	6- رَدَّ	6- رَدَّ
7- تَعَلَّمَ	7- جَعَلَ	7- وَهَبَ	7- وَهَبَ
	8- هَبَّ		

4. Ef’âlu’l-Kulûbta İlgâ ve Ta’lik

İlgâ ve ta’lik ef’âlu’l-kulûbün özelliklerindedir. Şimdi bu iki lâfzın ne anlama geldiğini ve ne gibi etkileri olacağını, ayrı ayrı başlık altında ve örneklerle izah etmeye çalışacağız.

4. 1. Ef’âlu’l-Kulûbta İlgâ

İlgâ sözlükte; “iptal etmek, devre dışı bırakmak, hükmünü kaldırmak, geçersiz kılmak, etkisiz hale getirmek” gibi anlamlara gelmektedir (Ferâhîdî, 2003: 92; İbn Fâris, 1399/1979: 255-256; Cürcânî, 2003: 308; Güneş, 2011: 1069). Burada ilgâdan kasıt; söz konusu olan fiillerin hem lafzen hem de mahallen amel etmemeleridir. Ancak ilgâ, şartları medyana geldiğinde, zorunlu değil caiz olan bir durumdur.

Ef’âlu’l-Kulûb fiilleri her iki mef’ûlden önce gelmişse ilgâ meydana gelmemektedir. Zira ilgânın meydana gelmesi için fiiller, ya iki mef’ûl ortasında gelmelidir. Şu örneklerde geldiği gibi:

أَبَا أَرَجِيزَ زَيْدًا ظَنَّتُ عَالِمًا

أَبَا أَرَجِيزَ يَا بَنَ اللَّؤْمِ ثَوْعْنِي

وَفِي الْأَرَاجِيزِ خُلْتُ اللَّؤْمِ وَالْخَوْرِ

Ey kınanan kimsenin oğlu! Beni recez ile mi tehdit ediyorsun? Oysa recezde zayıflığın ve kınanmanın olduğunu anladım (Suyûtî, 2000: 182-185; İbn Hişâm, 1425/2004:160; İbn Âkîl, 1980: 45; Hasan, 1974: 38; Milânî, ts.: 180).

Ya da her iki mef'ûlden sonra gelmelidir. Aşağıda verilen örneklerdeki gibi:

رَيْدٌ عَلِيمٌ ظَنَنْتُ / Zeyd'in âlim olduğunu bildim,

الْقَوْمُ فِي أَثَرِي ظَنَنْتُ، فَإِنْ يَكُنْ مَاقِدٌ ظَنَنْتُ فَقَدْ ظَفِرْتُ وَخَابُوا

Kavmin peşimde olduklarını zannediyorum. Şayet zannettiğim gibiyse, ben kazandım onlar ise hayal kırıklığına uğradılar (Suyûtî, 2000: 182-185; İbn Hişâm, 1425/2004:160; İbn Âkîl, 1980: 45; Hasan, 1974: 38; Milânî, ts.: 180).

Diğer taraftan ilgâ, sadece birinde değil, aynı zamanda her iki mef'ûlde birlikte meydana gelmektedir. Daha açık bir ifade ile bir mef'ûlde ilgâ olursa diğerinde de olması gerekmektedir.

Nihayet şunu ifade etmek mümkündür. Ef'âlu'l-kulûb fiillerinin amel edip etmeme açısından üç durumu vardır:

Birincisi; fiillerin her iki mef'ûlden önce gelmeleridir ki, bu durumda bir mani olmadığı sürece amel etmeleri vaciptir (gereklidir). Şu ifade edildiği gibi, “رَيْثُ النَّزَاهَةِ” رَيْثُ النَّزَاهَةِ وسيلةً لتكريم صاحبها olacağını öğrendim.” (Hasan, 1974: 38; Milânî, ts.: 180). Burada ef'âlu'l-kulûbtan olan “رَيْثُ” her iki mef'ûlden önce gelmesinden ve amel etmesine de her hangi bir mani bulunmamasından dolayı gerekli olarak amel etmiştir.

İkincisi; fiillerin, iki mef'ûl arasında gelmeleridir ki bu durumda “رَيْثُ النَّزَاهَةِ” örneğinde geldiği üzere amel edebilir ve “رَيْثُ النَّزَاهَةِ” örneğinde geldiği üzere ilgâ da edilebilir. Ancak bu durumda (fiillerin iki mef'ûl arasında geldiği durum) amel etmesi etmemesinden daha yaygındır (Suyûtî, 2000: 187; İbn Hişâm, 1425/2004:163; Hasan, 1974: 39; Milânî, ts.: 180).

Şiirlerde, fiillerin hem amel etme hem de etmeme ile ilgili örneklerin mevcut olduğunu görmekteyiz:

إِنَّ الْمَجَبَّ عَلِمْتُ مُصْطَبِرٌ وَلَدَيْهِ ذَنْبُ الْجَبِّ مُتَقَرٌّ

Seven kişinin sabırlı olduğunu ve sevgilisinin hatası da katında af olacağını anladım.”

شَجَاكَ أَظُنُّ رُبْعَ الطَّاعِنِينَ

وَلَمْ تَعْبَأْ بِعَدْلِ الْعَادِلِينَ

Bizim göçmemiz seni üzdüğünü zannediyorum ve bizi kınayanların kınamasına da önem verme (Suyûtî, 2000: 187). Birinci şiirde fiil amel etmezken ikincisinde amel etmiştir.

Üçüncüsü; fiillerin, her iki mef'ûlden sonra gelmeleridir ki bu durum amel bakımında ikinci durumla aynıdır. Yani fiiller amel edebilir de etmeyebilir de. Yukarıda verdiğimiz örnek üzerinde konuya baktığımızda amel etmemesi şu şekilde “رَيْثُ النَّزَاهَةِ” olurken, amel etmesi durumunda ise “رَيْثُ النَّزَاهَةِ” şeklinde olmaktadır (Hasan, 1974: 39; Milânî, ts.: 181).

Bazı yerlerde söz konusu olan fiiller kelâmın başında gelmesine karşın, amel edip etmemesi şüphelidir. Bu durumda şen zamiri takdir edilir ve amel durumuna getirilir. Şu şiirde olduğu gibi:

أَرْجُو وَأُمَلُّ أَنْ تَذُنُو مَوَدَّتْهَا

وَمَا أَحَالُ لَدَيْنَا مِنْكَ تَثْوِيلٌ

Sevgisinin yakın olmasını ümit eder ve isterim.

Ancak bizden sana bir şeyin ulaşacağını zannetmem (Suyûtî, 2000: 187; İbn Hişâm, 1425/2004: 162-163).

Şiirde geçen “أَحَالُ” ef'âlu'l-kulûbtan olup, başta gelmesine rağmen amelden düşürülmüş olup “تَثْوِيلٌ” kelimesini nasp etmemiştir. Oysa yukarıda da zikredildiği üzere kalbî fiiller kelâmın başında geldiği müddetçe amelden düşmezler. İşte böyle şüpheli yerlerde fiilden sonra şen zamiri takdir edilir (أَحَالُهُ) ve birinci mef'ûl yapılıdır. Buradaki ikinci mef'ûl da “لَدَيْنَا مِنْكَ تَثْوِيلٌ” ifadesidir.

Fiillerin amel ettiği durumda zaten söz konusu iki isim iki mef'ûl olmaktadır. Ancak amel etmediği durumda iki isimlerden birincisi mübtedâ ikincisi ise onun haberi konumunda olmaktadır (Hasan, 1974: 39; Milânî, ts.: 181).

4. 2. Ef'âlu'l-Kulûbta Ta'lik

Ta'lik kelimesi sözlükte, “askıya almak, işleyişini durdurmak, muallakta bırakmak, ertelemek, bağlamak” gibi anlamlara gelmektedir (Ferâhidî, 2003: 216-219; İbn Manzûr, 1119: 4043; İbn Sîde, 1388/1968: 121-125; Güneş, 2011: 805). Terim olarak ta'lik, kalb fiillerinin mahallen değil sadece lafzen iptal edilmesidir. Dolayısıyla bu fiillerin ameli mahallen devam etmektedir. Bu iptal edilme durumu vaciptir. Yani ta'lik edilme şartlarının oluştuğu durumlarda fiillerin lafzen amelden düşürülmesi gerekli ve zorunludur. Örnek: “عَلِمْتُ لِلْبَلَاغَةِ” Belagatin icaz, uzatmanın da acizlik olduğunu anladım.” Bu örneklerde mef'ûlün başında ibtidâ lâmi geldiğinden dolayı fiiller lafzen amelden düşürülmüştür. Ancak mahallen yine amelleri devam etmektedir. Çünkü “لِلْبَلَاغَةِ إِيجَاؤُ - لِلْإِطَالَةِ عَجْرٌ” kelimeleri mübtedâ-haber olduktan sonra bu fiillerin iki mef'ûlü yerine geçmektedirler. Bu örnekte her iki mef'ûlde de ta'lik yapılmıştır. Ancak yukarıda da geçtiği gibi bazen sadece bir mef'ûlde ta'lik meydana gelmektedir. Örnek: “عَلِمْتُ الْبَلَاغَةَ لَهَى الْإِيجَاؤُ، وَرَيْثُ الْإِطَالَةِ لَهَى الْعَجْرُ” dikkat edilirse burada ibtidâ lâmi ikinci mef'ûlün başında gelmiş ve ta'lik onun için geçerli olup birinci mef'ûl için herhangi bir değişiklik olmamıştır (İbn Hişâm, 1425/2004:162; Sabbân, 1918: 154; Hasan, 1974: 39; Milânî, ts.: 181).

Ef'âlu'l-kulûbün ta'lik edilmesine neden olan şey sadru'l-kelâm isteyen bazı edâtların, söz konusu olan fiillerin mef'ûllerinin başında gelmesidir. Her ne kadar bu edâtlar farklı isimlerle anılsa ve görevleri de farklı olsa da konumuz itibarıyla “sadru'l-kelâm isteyen edâtlar” adı altında toplamak mümkündür. Zira konumuzla ilgili olan söz konusu edâtlardır (sadru'l-kelâm isteyen edâtlar). Daha sonra ayrı ayrı üzerinde duracağımız bu edâtlar “ibtidâ ve kasem lâmi”, “istifhâm edâtları”, “nefiy edâtları” gibi edâtlardır. Konuyu örnek üzerinde biraz daha izah edecek olursak şunları söylemek mümkündür. Bu edâtların kelâmın başında gelmeleri zorunlu bir durumdur. Örnek:

“علمتُ لَزَيْدًا/Zeyd’in âlim olduğunu bildim.” Burada ibtidâ lâmi geldiğinde fiil, amelden düşmüş ve ta’lik meydana gelmiştir. Şayet yukarıda geçen kelâmı “علمتُ لَزَيْدًا” şeklinde getirip amel ettirirsek, “عَلِمًا” kelimesi “علمتُ” kelimesinin mef’ûlleri olur. Ancak ibtidâ lâmi için zorunlu olan kelâmın başında gelme özelliği kalmamış olacaktır. Bu ise yapılmaması gereken bir durumdur. İbtidâ lâmi için yapılan bu izahatlar diğer edâtlar içinde aynı şekilde geçerlidir (Suyûtî, 2000: 188-189; İbn Âkîl, 1980: 45; Hasan, 1974: 31-32; Milânî, ts.: 182; Akdağ, 2016: 98).

Ef’âlu’l-Kulûb şu durumlarda lafzen amel edemezler:

Mef’ûllerden önce ibtidâ lâmi gelirse ta’lik gerçekleşir: “علمتُ لِيُحَاسِبَنَّ الْمَرْءَ عَلَى عَمَلِهِ/ Gerçekten müminin imanının, kendisine faydalı olacağını anladım.” Burada birinci mef’ûl olan “إِيْمَانٌ” kelimesinin başında ibtidâ lâmi geldiğinden dolayı ef’âlu’l-kulûbtan olan “علم” amel etmemiştir ve ta’lik denilen olay husule gelmiştir (Câmî, 1300/1882; Suyûtî, 2000: 188-189; İbn Âkîl, 1980: 51; Hasan, 1974: 31-32; Milânî, ts.: 182).

Mef’ûllerden önce lâmu’l-kasem denilen yemin cevabında gelen lâm gelirse ta’lik gerçekleşir: “علمتُ لِيُحَاسِبَنَّ الْمَرْءَ عَلَى عَمَلِهِ/Kişinin, yaptıklarından sorulacağını bildim.” Burada da lâmu’l-kasem geldiğinden dolayı ta’lik meydana gelmiştir (Suyûtî, 2000: 188-189; İbn Âkîl, 1980: 51; Hasan, 1974: 31-32; Milânî, ts.: 182).

Başka bir örneği de şu şiirde görmekteyiz:

وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَتَأْتِيَنَّ مَنِيَّتِي
إِنَّ الْمَنِيَّتَا لَا تَطِيئُ سِوَاهُمَا

Ölümümün geleceğini kesinlikle biliyorum.

Çünkü ölümün okları hedef şaşmaz (Suyûtî, 2000: 189; İbn Âkîl, 1980: 45).

İstifhâm edâtından birisi mef’ûllerden önce gelmişse, yine ta’lik gerçekleşir: “علمتُ اَزَيْدٍ عِنْدَكَ اَمَ عَمْرٌ – علمتُ اَيْهُمُ فِي الدَّارِ/Yanımda Zeyd mi Ömer mi bulunduğunu öğrendim – Hangisinin evde olduğunu anladım.” İlk örnekte istifhâm edâtı harf iken ikincisinde ise isimdir ve her iki örnekte de ta’lik olayı gerçekleşmiştir (Suyûtî, 2000: 188-189; İbn Âkîl, 1980: 51; Hasan, 1974: 31-32; Milânî, ts.: 182). İstifhâm edâtı her iki mef’ûlden önce gelebilir; “علمتُ اَزَيْدٍ” örneğinde olduğu gibi veya bazen de istifhâm edâtı birinci mef’ûl olarak gelebilmektedir. “لِنَعْلَمُ أَيُّ الْجُرْبَيْنِ”; “إِكِيْ جُرْبَانِ” İki gruptan hangisinin daha iyi hesaplayacağını bilelim diye.” (el-Kehf 18/12) örneğinde olduğu gibi ya da mef’ûl, içinde istifhâm olan bir kelimeye muzaf olarak gelmiş olabilir; “رَبِّيْتُ أَبُو مَنْ خَالِدٍ” örneğinde görüldüğü gibi.

Mef’ûllerin başında nefiy edâtlarından birisi gelirse ta’lik gerçekleşir: “علمتُ مَا التَّهَوَّرَ شِجَاعَةً – علمتُ مَا زَيْدٌ مَنْطَلِقُ الْفَيْتِ لَا التَّخْرِيطِ/Maceraya atılmanın yığıtlık olmadığını anladım - Zeyd’in gitmediğini öğrendim - Hem ifratın hem de tefritin övülecek bir şey olmadığını anladım.” Buradaki üç örnekte de mef’ûllerin başında farklı nefiy edâtı gelmiş ve ta’lik meydana gelmiştir. Başka bir örnek de şu ayette mevcuttur: “لَقَدْ عَلِمْتُ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطَفُونَ/Sen, bunların konuşamayacaklarını biliyordun” (el-Enbiyâ 21/65). Ta’likin meydana geldiği durumlarda iki mef’ûl mübtedâ-haber şeklinde cümle olup, mahallen mansûb şeklinde, iki mef’ûl yerine geçmektedirler (Suyûtî,

2000: 188-189; İbn Âkîl, 1980: 50; Hasan, 1974: 31-32; Milânî, ts.: 182).

Ayrıca Ebu Ali, ta’lik edâtları içinde “لَعَلَّ” harfini de saymıştır. Örnek: “وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ” (el-Enbiyâ 21/111). (Suyûtî, 2000: 188-190). Burada ef’âlu’l-kulûbtan olan “أَدْرِي” kelimesi, ikinci mef’ûl konumunda olan “فِتْنَةٌ” lafzında amel etmemesinin nedeni ta’lik edâtı olan “لَعَلَّ” harfinin bulunmasıdır.

Bazı âlimler de ta’lik edâtları içinde “لَوْ” harfini de saymışlardır. Nitekim İbn Mâlik de bunu “et-Teshîl” adlı eserinde belirtmiştir. Şu şiirde örneğini görmek mümkündür;

وَقَدْ عَلِمَ الْأَقْوَامُ لَوْ أَنَّ حَاتِمًا أَرَادَ نَرَاءَ الْمَالِ كَانَ لَهُ وَقْرٌ

İnsanlar anladılar ki Hatim, malının çoğalmasını isteseydi, onun malı bol olurdu (onun bir sürü malı olurdu) (Suyûtî, 2000: 188; Hasan, 1974: 41-42).

Bazı yerlerde ta’like neden olacak herhangi bir edât olmadığı halde söz konusu olan fiiller, amel etmemiş gibi görünmektedir. Bu durumda ibtidâ lâmi takdir edilir. Zira bu fiiller bir edât olmadığı müddetçe amelden düşmemektedirler. Örnek: “كَذَلِكَ أُذِيبْتُ حَتَّى صَارَ مِنْ خُلُقِي أَيْ” Edep, benim ahlakım oluncaya kadar edeplendim. Güzel ahlakın melekesinin edep olduğunu gördüm.” Burada “رَبِّيْتُ” fiili gelmesine karşın “مَلَائِكٌ” kelimesi merfu’ gelmiştir. Bu durumda “مَلَائِكٌ” kelimesinin başına ibtidâ lâmi takdir edilmek suretiyle, fiil lafzî amelden düşürülmüş olur (Suyûtî, 2000: 188; Hasan, 1974: 41-42).

İbn Mâlik, “elfiye” sinde ta’likle ilgili kısa olarak şunları zikretmiştir:

وَحُصِّنَ بِالتَّعْلِيْقِ وَالْإِلْغَاءِ مَا مِنْ قَبْلِ "هَبْ" وَالْأَمْرِ: "هَبْ" قَدْ أَلْزَمَا
كَذَا "تَعْلَمُ" وَلِغَيْرِ الْمَاضِي مِنْ سِوَاهُمَا اجْعَلْ كُلَّ مَالٍ رُكْبَانٍ

Söz konusu olan bu iki beyitten şunu anlamak mümkündür: İlğâ ve ta’lik "هَبْ" ile "تَعْلَمُ" fiillerinden önce geçen bazı fiillere özgü olan durumdur. Yine İbn Mâlik’in bu ifadesinde, mutasarrıf olan kalbî fiiller anlaşılmalıdır. Zira câmid olan yani sadece emir kalıbında gelecek olan "هَبْ" ile "تَعْلَمُ" fiillerini istisna etmiştir. Aynı şekilde ilgâ ve ta’lik "هَبْ" ile "تَعْلَمُ" fiillerinden önce geçen bazı fiillere özgü olan bir şeydir demesiyle de kalbî olmayan ve adına “tasyir ve tahvil fiilleri” denilen fiilleri de böylece istisna etmiştir. Diğer taraftan bu fiillerin mazi kalıbı için sabit olan hükmün diğer kalıpları içinde geçerli olduğunu ifade etmiştir (Suyûtî, 2000: 186-189; İbn Âkîl, 1980: 44-46; Hasan, 1974: 44).

İbn Mâlik şu şekilde devam etmiştir:

وَجَوَزَ الْإِلْغَاءَ لَا فِي الْإِبْتِدَاءِ وَثَوَّضِ الْمِيزَانِ أَوْ لَامَ الْإِبْتِدَاءِ
فِي مَوْهَبِ الْإِلْغَاءِ مَا تَقَدَّمَ وَالتَّنْزِيمِ التَّعْلِقِ قَبْلَ نَفْيِ "مَا"
وَ"إِنْ" وَ"لَا" "لَا" الْإِبْتِدَاءِ", أَوْ قَسَمَ كَذَا، وَ"الْإِسْتِفْهَامِ" ذَا لَهُ أَنْتَمَ

Burada İbn Mâlik, ilgânın vacip değil caiz olduğunu, kalbî fiillerin kelâmın başında olduğu sürece ilgânın söz konusu olamayacağını ancak iki mef’ûl ortasında veya her iki mef’ûlden sonra gelmeleri durumunda ilgânın caiz (tercihe

^f Diğer kalıplardan gaye; mastar, ism-i fail, ism-i Mef’ûl, sıfat-i müşebbehe, emir, vb. gibi kalıplardır.

bağlı) olacağını dile getirmiştir. Sonra, ilgâ ve ta'likin olup olmadığında şüpheye düşüldüğü yerlerde şen zamiri veya ibtidâ lâminin takdir edileceğini söyledikten sonra ta'lik olayına sebep olacak bazı edâtları zikretmiştir (Suyûtî, 2000: 186-187; Eyyübî, 1421/2000: 241; Hasan, 1974: 41).

4. 3. İlgâ ile Ta'lik Arasındaki Fark

Yukarıda yapılan izahlardan hareketle, ilgâ ile ta'lik arasındaki farkı şu şekilde açıklamak mümkündür:

Sebep olduğu zaman ta'lik vaciptir, zorunludur (gereklidir). Fakat ilgâ, bazı istisnâ durumların haricinde caiz olan bir şeydir. Yani ilgâda amel iptal edilebileceği gibi aynı zamanda amel de edilebilir. Yukarıda sözü edilen istisnâ durumlardan kasıt; kimi yerde amel vacip iken kimi yerde de ihmal yani amel etmeme vaciptir. Amelin vacip olduğu yer: İster fiiller iki mef'ûl arasında isterse her ikisinden sonra gelsin, nasih olan fiil menfi olduğu durumda amel etmesi vaciptir. Örneğin; “مطرًا نازلًا لم” “مطرًا لم أظن نازلًا”/Yağan bir yağmur sanmıyorum.”, “مطرًا لم أظن نازلًا” bunun böyle olmasının nedeni, olumlu bir mübtedâ ve haberden sonra zan fiilinin olumsuz olarak getirilmesinin caiz olmamasıdır. Çünkü böyle bir durum caiz olsaydı sanki fiil dışındakilerin olumlu olduğu vehmi verecektir. Oysa fiilin olumsuzluğu cümlede bulunan bütün öğeleri kapsamaktadır. İşte bu şekildeki vehmi ortadan kaldırmak için fiilin amel etmesi gerekmektedir (İbn Âkîl, 1980: 50; Hasan, 1974: 40).

İhmalin vacip olduğu yerler ise şunlardır: Amilin master olup, mef'ûlden sonra geldiği zaman; “المطر قليل ظني غالب”/Yağmur azdır. Tahminim galiptir.” Burada ihmalin gerekli olmasının nedeni ise masterın mef'ûlden sonra gelmesidir. Zira master zayıf bir amel olduğundan dolayı mamulü önüne geçtiği zaman, nahivcilerin çoğunluğuna göre, artık ona etki edip amel edemez. Söz konusu olan yerlerden biri de bu fiillerin önüne geçen mef'ûlün başında ibtidâ lâminin (لام الإبتداء) gelmesidir; “لحُسينَ بَاعَ طَنْتًا”/Hüseyin'in satıcı olduğunu zannettim” örneğinde olduğu gibi. Zira ibtidâ lâmi kendisinden sonra gelen bir öğeye başka bir amilin amel etmesine müsaade etmemektedir. Malum yerlerden birisi de nasih olan fiillerin, “إِنَّ” gibi edâtın, isim ve haberinin arasında gelmesidir; “إِنَّ الترددَ حَسِبْتُ مَضِيعَةً”/Hiç şüphesiz kararsızlık zaman kaybeder” veya “سوف” harfi ile başında gelecek olan fiil arasında gelmesidir; “سوف إخال” سوف إخال/Bundan böyle kötülükle mücadele edeceğimi biliyorum.” ya da matuf ile matuf aleyh arasında gelmesidir; “دعا محمدًا أحمدًا أحسبُ ومحمودًا”/Muhammed, Ahmed'i çağırdı. Mahmud'u da çağırdığımı sanıyorum.” Böylece yukarıda zikredilen durumlarda ef'âlu'l-kulübün amelden düşürülmesi vaciptir (İbn Âkîl, 1980: 50; Hasan, 1974: 39-40).

İlgâ ile ta'lik arasındaki ikinci fark; ta'lik denilen olayın tesiri her iki mef'ûlde veya birisinde görülürken, ilgânın tesiri ise her iki mef'ûlde birden görülmektedir. Konuyu biraz daha açmak gerekirse; ilgâ olduğu yerde her iki mef'ûlde de fiilin ameli iptal olmaktadır. Birisinde iptal diğerinde amel şeklinde olmamaktadır. Oysa ta'lik bir mef'ûlde olurken diğer mef'ûlde amel etmek mümkündür (Şertûnî, t.y.: 181; Hasan, 1974: 39-40).

Ta'lik denilen olayın eseri, sadece lafzın zahirinde görülürken, ilgânın eseri hem lafzın zahirinde hem de mahallinde görülmektedir (Hasan, 1974: 39-40).

Ta'lik olduğu durumda, fiillerin mamulüne tabii kılınacak bir nesne için, hem zahiri hem de mahalli i'rab düşünebilirken, ilgâ söz konusu olduğu durumlarda ise sadece zahiri i'rab düşünülebilir. Zira yukarıda da zikredildiği gibi ta'lik, lafzın zahirinde olmakta olup, mahallinde ta'lik söz konusu değildir. Durum böyle olunca herhangi bir nesneyi, söz konusu mamule bağlanılmak istendiğinde, hem lafzın zahirini hem de mahallini göz önünde bulundurmamak mümkün olmaktadır. Örnek: “علمت للبلغة إيجازًا والفصاحة اختصارًا- ورئيثًا للإطالة عجزًا والحشو عيبًا / Belagatin icaz olduğunu ve fesahatin ihtisar olduğunu bildim. Yine uzatmanın acizlik ve söylenmesinde yarar olmayı söylemenin ayıp olduğunu bildim.”, “علمت للبلغة إيجازًا والفصاحة اختصارًا- ورئيثًا للإطالة عجزًا والحشو عيبًا” dikkat edildiğinde birinci örnekte tabii denilen matuf isimler (وَالْفَصَاحَةُ اخْتِصَارًا- وَالرَّيْثُ لِلْإِطَالَةِ عَجْزٌ وَالْحَشْوُ عَيْبٌ) mef'ûllerin zahirine atf edildiğinden dolayı onlarda merfu ' olarak gelirken, ikinci örnekte ise mef'ûllerin mahallerine atf olduğundan dolayı mansûb olarak gelmiştir. Özetle, ta'likte mef'ûllere tabii olan nesnelere i'rabında isteğe bağlı olarak davranmak mümkündür. Ancak ilgâ hem lafzen hem de mahallen olduğundan dolayı, mamulün zahiri ne ise mahalli de öyledir. Örnek: “علمت إيجازًا والفصاحة اختصارًا- والإطالة عجزًا والحشو عيبًا” burada ilgâ gerçekleştiğinden dolayı ve ilgâ daha önce zikredildiği gibi, hem lafzın zahirinde hem de mahallinde olduğundan atf, ister lafzın zahirine ister de mahalline olsun yukarıdaki şekilde olmaktadır (İbn Âkîl, 1980: 45; Hasan, 1974: 40).

Ta'likte nasih fiiller, her iki mef'ûlden önce gelmeli ve nasih fiiller ile mef'ûlleri arasında kendisine sadru'l-kelâm (kelâmın başında) gerekli olan bir fasılının olması gerekmektedir. Ancak ilgâda fiiller ya iki mef'ûl ortasında ya da her iki mef'ûlden de sonra gelmektedir ve herhangi bir fasılaya da ayrıca gerek duyulmamaktadır (Hasan, 1974: 39-40).

5. Sonuç

Ef'âlu'l-kulüb fiilleri, genel itibariyle iki mef'ûlü nasb etmektedirler. Ancak birçok nedenden ötürü iki mef'ûlü nasb edebilme özelliklerini tamamen kaybedebilmekte bazen de lafzen amelden düşürülmektedirler. Bunların birincisine ilgâ, diğerine ise ta'lik denmektedir.

İlgâ, ef'âlu'l-kulüb fiillerinin özelliklerindedir. Fakat ilgâ, zorunlu değil caiz olan bir durumdur. Çünkü ilgânın meydana gelmesi için ef'âlu'l-kulüb denilen fiiller, ya her iki mef'ûl arasında ya da her ikisinden sonra gelmesi gerekmektedir. Her iki mef'ûlden önce gelmiş burada ilgâdan bahsedilemez. Bazı yerlerde söz konusu olan fiiller kelâmın başında gelmesine karşın, amel edip etmemesi şüphelidir. Bu durumda şen zamiri takdir edilir ve amel durumuna getirilir.

Ef'âlu'l-kulübün özelliklerinden biri de ta'liktir. Ef'âlu'l-kulübün ta'lik edilmesine neden olan şey, kelâmın başında gelmeleri gereken bazı edâtların, söz konusu olan fiillerin mef'ûllerin başında gelmesidir. Bu edâtlar “ibtidâ ve kasem lâmi”, “istifhâm edâtları”, “nefiy edâtları” gibi

edâtlardır. Bazı yerlerde ta'like neden olacak herhangi bir edât olmadığı halde söz konusu olan fiiller, amel etmemiş görünmektedir. Bu durumda ibtidâ lâmi takdir edilir. Zira bu fiiller bir edât olmadığı müddetçe amelden düşmemektedirler.

İlgâ ve ta'lik, mutasarrıf olan fiillerde meydana gelmektedir ve camid fiil olan “هَبَّ” ve “تَعَلَّمَ” gibi fiillerde ilgâ ve ta'lik meydana gelmemektedir. Aynı şekilde tasyir denilen fiillerde de ilgâ ve ta'lik söz konusu değildir. Diğer taraftan sebep olduğu zaman ta'lik vaciptir (gereklidir). Fakat ilgâ, bazı istisnâî durumların haricinde caiz olan bir şeydir. İstisnâî durumlardan kasıt; kimi yerde amel vacip iken kimi yerde de ihmal yani amel etmeme vaciptir.

Kaynakça

- Akdağ, H. (2016). *Arap Dilinde Edâtlar*, 5. Baskı, İstanbul: Tekin Kitabevi,
- Câmî, A. (1300/1882). *el-Fevâidu'd-diyâiyye*, İstanbul: y.y.
- Cürcânî, S. Ş. A. (2003). *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-'Arabî.
- Çörtü, M. M. (1998). *Naḥiv*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Enbârî, E. A. (1418/1997). *Esrâru'l-'Arabiyye*, nşr. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Eyyûbî, E. A. (1421/2000). *Kitabu'l-kunnâşi fi fenneyi'n-naḥvi ve's-şarḥ*, nşr. Riyad b. Hasan el-Havvâm, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Fazlî, A. (1400/1980). *Muhtaşaru'n-naḥiv*, Cidde: Dâru's-Şurûk.
- Ferâhîdî, H. (2003). *Kitâbu'l-'Ayn*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Ğalâyînî, M. (1994). *Camî'u-durusu'l-'Arabiyye*, thk. Abdulmun'im Haface), Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Hasan, A. (1974). *en-Naḥvu'l-vâfi*, Mısır: Dâru'l-Me'arif.
- İbn Âkil, B. (1980). *Şerḥu ibn-i 'Akîl*, Kahire: Dâru't-Turâs.
- İbn Fâris, A. (1399/1979). *Mu'cemu mekâyisu'l-luğa*, Kahire: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hâcib, E. A. O. (2008). *el-Kâfiyye*, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ.
- İbn Hişâm, A. (1425/2004). *Katrü'n-nedâ ve bellü's-şadâ*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Manzûr, M. (1119) *Lisanü'l-'Arap*, Kahire: Dâru'l-Me'arif.
- İbn Serrâc, E. M. (1417/1996). *el-Uşûl fi'n-naḥv*, nşr. Abdu'lhuseyn el-Fetelî, 3. Baskı, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Sîde, A. (1388/1968). *el-Muḥkem ve'l-muḥtû'l-'â'zam*, Kahire: Ma'hedi'l-Mahtutât bi Cami'ati'd-Duveli'l-'Arabiyye.
- Milânî, M. (ts.). *Şerḥu'l-Muğni*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi.
- Müberred, E. M. (1078). *el-Mukteḍab*, thk. Muhammed Abdu'l-Halik Adîme, Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub.
- Râdî, E. M. (1078). *Şerḥu'r-Râzi 'ala'l-kâfiyye*, thk. Yusuf Hasan Ömer, Tahran: Menşûrât Muessesetu's-Sadık.
- Sabbân, M. (1918). *Hâşiyetu's-şabban 'alâ şerḥi'l-eşmûni 'alâ elfiyeti ibn Mâlik*, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî.
- Sibeveyhî, E. A. (1408/1988). *el-Kitab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 3. Baskı, Kahire: el-Hâncî.
- Sîrâfî, H. (2008). *Şerḥu Kitabi Sibeveyhî*, thk. Ahmed Hasan Mehdî & Ali Seyyid Ali, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye.
- Suyûtî, A. (2000). *el-Behcetü'l-Marḍiyye*, Kahire: Dâru's-Selâm.
- Şertûnî, R. (t.y.). *Mebâdiu'l-'Arabiyye*, Kahire: Dersa'âdet.
- Zebîdî, M. (1413/1993). *Tâcu'l-'Ârus min Cevâhiri'l-Ḳāmûs*, Kuveyt: y.y.
- Zemahşerî, M. (1465/2004). *el-Mufaşşal fi 'ilmi'l-'Arâbi*, Umman: Dâru Umman.